

Лидија Мусићеданаџић

UDC: 069(497.113 Novi Sad):097

О ЕКСЛИБРИСИМА, ПЕЧАТИМА И ЗАПИСИМА У ЗБИРЦИ СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

ЗБИРКА СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ У МУЗЕЈУ ВОЈВОДИНЕ

Збирка старе и ретке књиге издвојена је из књижног фонда Библиотеке Музеја Војводине, а њен првобитни састав генеолошки се везује за развој библиотеке, који почиње са оснивањем Музеја Војводине (некадашњег Војвођанског музеја) 1947. године.

Комплексност структуре Музеја Војводине условило је и оријентисало набавну политику његове библиотеке: књижни фонд садржи литературу из свих музејских струка, највећим делом из археологије, етнологије, историје, историје уметности, нумизматике, затим њима сродних и помоћних наука, као и литературу из области музеологије.

Библиотека већ 1948. добија на поклон одређени број публикација из сабиралишта књига које је у Новом Саду основано после II светског рата, место у које су из напуштених двораца и кућа доношене књиге и касније додељиване библиотекама и установама. Библиотеци су те године поклонили књиге и Народни и Етнографски музеј из Београда, Етнографски музеј из Загреба и Љубљане, Земаљски музеј из Сарајева, као и многе друге мање установе и појединци. Суботичка градска библиотека је 1949. године поклонила Музеју Војводине 200 књига. Књижни фонд је обогатио и тадашњи управник Музеја Рајко Николић.

Од самог почетка књиге су набављане куповином, разменом и поклонима, од којих је трећи начин био најмање заступљен, док је интензитет другог варирао од економске моћи Музеја. Највећи број публикација доспео је путем размене.

Када је 1955. године извршена ревизија целокупног фонда, издвојене су старе и ретке књиге и сложене у посебан омар. Начињен је интерни каталог ових изузетних публикација. Стара и ретка књига је и данас један од фондова Библиотеке. Начин набавке појединих књига је

тешко утврдити. Већина књига је прошла библиотечки инвентар, али инвентарне књиге, сем куповине по књижарама, нису детектоване ниједан други начин, осим често уписиване безличне напомене „поклон“. Поједине примерке нашла сам у Збирци књига и брошура, што је наслеђе Историјског музеја Војводине (који се са Војвођанским музејом 1992. године сјединио у јединствену установу – Музеј Војводине) и у неким другим фондовима његове библиотеке.¹

Збирка старе и ретке књиге се музеолошки обрађује од 1997. године тј. од момента када је преузимам и, мало касније, формирај посебну инвентарну књигу.

Збирка броји око 266 наслова књига и периодике, њен састав је шаролик, тематски и језички: овде су нашле место књиге из књижевности, историје (словенске и европске, старије и новије) историје књижевности, историје уметности, биологије, медицине, војних наука, географије, пчеларства, граматике, затим ту су речници, бедекери, лексикони за поједине области, религиозне и црквене књиге, школске књиге и слично – на цркенословенском, рускословенском, славеносрпском, српском, хрватском, мађарском, немачком, румунском, француском, италијанском, енглеском, руском, чешком и латинском језику.

Стара и ретка књига је појам који у музеолошим оквирима има истакнуто место због своје упадљиве присутности у већини збирки везаних за историју. Наиме, од како је човек стекао способност бележења својих мисли и дела, књига је била и остала вредан извор информација о времену и простору са којег долази и равноправно је са осталим материјалним изворима сазнања учествовала у реконструкцији културног нивоа одређене епохе и доба. Стога се на сталној поставци Музеја Војводине могу видети рукописне књиге из XV и XVI века, прве штампане књиге које илуструју политички живот и прилике у потоњим вековима и нарочито оне које су везане за развој и ширење образовања и науке, школства и књижевности.

Најстарија књига у Збирци је рукописна: реч је о *Чешворојеванђељу* из XVI века, док је мања целина књига из XVIII века посебно вредна и драгоценна. XVIII век је као век просвећености посебно важан, он је у темељима нашег књижевног, уметничког и научног замаха, а присуство књиге је нарочито индикативно. Из XVIII века су и данас ка нама окренути Доситеј Обрадовић, Јован Рајић, Захарија Орфелин и Христофор Џефаровић,² са својим претходницима и следбеницима.

Довољно је, например, окренути се *Систематографији* и увидети комплексни и сложени значај који она данас има. *Систематографију* је у Бечу 1701. године објавио Ритер Витезовић, а на рускословенски је превео Павле Ненадовић млађи. Исту књигу је у бакру изрезао, за штампу приредио и осмислио Христофор Џефаровић у Бечу 1741. године. Књига је била замишљена као политички памфлет у којем ће се на окупу наћи сви свеци и владари из куће Немањића, а као њихов природни наследник и следбеник, на kraју низа портрета приказан је и лик Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Књига је урађена са намером да аустријским властима покаже да са самодржавношћу Срба није нестало и њихова национална свест и национални понос. Овај хералдички зборник у којем су били заступљени и грбови српских земаља, постаје и после 1741, у неколико редакција, популаран код Срба. Милорад Павић је види као збирку стихова: са посветном песмом Арсенију IV, са стихованим девизама уз сваки од грбова, што чини 56 поетских медаљона, и са завршном песмом у виду похвале аутору књиге Џефаровићу од Павла Ненадовића. Несумњиво је да се Џефаровић овде истакао пре свега и као ликовни уметник, онај који је насликао предлошке и ликовно компоновао целу књигу. Стога су је историчари уметности с разлогом уврстили међу ликовна остварења и тако је оцењивали.

Није *Систематографија* једини бисер Збирке старе и ретке књиге Музеја Војводине. Невелика обимом, али разнородна по примерцима које чува, Збирка поседује и дела као што је *Историја* Јована Рајића из 1794, *Физику* Атанасија Стојковића из 1803, *Српски речник* Вука Стефановића Караџића из 1818. и 1852. године, *Мезимца* Доситеја Обрадовића издатог Павлом Соларићем у Будиму 1818, *Псалме* Давидове у преводу Ђуре Даничића из 1865, бројне примерке најстаријих бројева *Летописа* *Матице српске*, *Сербског*

народнијег листа, *Данице*, *Комарца* и слично. Ту су и књиге на страним језицима везане за наше културно поднебље као што је Вука Караџића *Kleine Serbische Grammatik* у преводу Јакоба Грима или Шафариково дело из 1833. *Serbsche Leseörner*. У Збирци се налазе и примерци као што је *La nouvelle Héloïse* Жан Жак Русоа из 1764. или Хитлеров *Mein Kampf* из 1927.

Занимљивост посебне врсте су књиге које носе обележја припадности или посвећености појединим чувеним људима, на пример, потпис Јована Стефановића Виловског на корицама његове књиге на немачком, везане за године револуције 1848–1849, затим еклибрис Александра Цинцар–Марковића, министра спољних послова Краљевине Југославије на књизи Жорж Бранда *Menschen und Werke* из 1900, посвета Маргалич Едеа Гедеону Дунђерском на збирци епских песама о Краљевићу Марку издатој у Будимпешти 1896. године итд. Бројне су књиге које потичу из библиотека др Лазе Пачуа, Триве Милитра, Радивоја Симоновића, Јелке Бернациковске и слично, што је иницирало да један сегмент ове разнородне Збирке буде испитан и протумачен на другачији начин, те Збирка буде осветљена са оне стране коју су јој њени некадашњи власници додали у виду књижних ознака, неминовних пратилаца књиге од најстаријих дана и сигурних трагова о томе да је књига била присвајана и читана.

ЕКСЛИБРИСИ

Ex libris дословно значи „из књига“ дотичног человека, из његове библиотеке (пошто стари Латини нису имали свој израз за збирку књига, ex librīs се може превести и као „из библиотеке“). На листићима углавном стоји (и требало би да стоји) изворно ex librīs (латиницом, без цртице), а када се назив поименичи, он постаје назив за предмет и то онда више нису две латинске речи, већ једна српска реч (латинског порекла), коју можемо писати само као еклибрис, јер је то сложена именица.³ Реч је о међународном латинизму, премда Енглези користе и bookplate (book-plate), а Немци Bücherzeichen. Код нас се као синоним користе књижни знак или књижни листић, при чему је ово друго језички одређеније, чак и ако је у питању отисак печата, тродимензионални, холограмски или дигитализовани знак.

Еклибрис је штампана или ручно израђена налепница, која се лепи на унутрашњој страни

предњих корица књиге и означава његовог власника. Јавља се крајем XV века у Немачкој, а затим и у другим земљама. Налепница је по правилу уметнички рад, малог формата, где се иза обавезног натписа *ex libris* ставља име и презиме власника књиге (односно, библиотеке) и која садржи илustrацију са одговарајућом симболиком везаном најчешће за склоности и карактер власника. Мале графике су у почетку имале хералдички карактер, јер су их наручивали племићи чији су породични грбови стављани на екслибрис. Од грба, иницијала и симбola развио се до алегоричних мотива, стиха, гесла, шале и опомене посуђивачу књиге.

Првобитно су умножавани дрворезом, а од XVIII века бакрорезом, бакрописом, акватинтом, литографијом, сито штампом, линорезом, монотипијом, сликањем, цртањем, сериграфијом, калиграфијом, фотографијом и другим техникама. Развојем штампарства створена је могућност умножавања великих тиража екслибриса, у читавим серијама. Почетком XX века колекционари почињу да скупљају екслибрисе и стварају колекције. Посебну вредност имали су примерци који су штампани највише до 50 примерака, нумерисани и потписани од стране уметника. Нарочиту уметничку вредност показују они екслибриси који су рађени у стилу сецесије. Данас у свету има преко 15.000 колекционара, а највеће збирке чувају се у Британском музеју у Лондону, у Националној библиотеци у Бечу и у Градској библиотеци у Минхену.

У новије време израђују се обични екслибриси који немају уметничке вредности, већ се искључиво на њима налазе штампана имена и презимена власника. Такође су се штампали екслибриси без имена који су се могли куповати у књижарама и другим продавницама. Постоје и суперекслибриси (*super ex libris*), што у преводу са латинског значи велики екслибриси, утиснути у виду монограма, ређе налепљени на хрбту, предњој или задњој корици, у функцији означавања својине или као украс књиге ако је утиснут у златотиску.

Неки савремени екслибриси остају верни традицији носећи илustrацију која одражава личност библиофила, те таква слика углавном пресликава његово занимање, место рођења или пребивања, хобије, филозофска или религиозна убеђења, његов укус и осећање за уметност. У

основи не би требало да има суштинске разлике између „употребног“ и „уметничког“ екслибриса, што је заједнички став већине екслибрис удружења.

Током своје дуге историје екслибрисе су понекад израђивали значајни аутори, али најчешће су били рад занатлија-гравера. Данас све већи број библиофиле придаје значај уметничком квалитету својих екслибриса, при чему се дијалог између власника и аутора/уметника успоставља као важан и неопходан. Неки од најбољих примера у уметности савременог екслибриса представљају производ тесне сарадње и узајамности између уметника и власника, али могу се такође наћи примери где је екслибрис само овлашно у вези са захтевом наручиоца, те он једино представља део уметниковог опуса и тематски је везан за њега. Знатан део екслибриса Албина Бруновског припада, например, овој категорији. Књижевни листић велике уметничке вредности биће, наравно употребљен у књизи одговарајуће библиофилске важности.

„Идеални екслибрис данас представља оригинални графички рад високог уметничког домета, у коме се уметник и власник хармонично сусрећу, са природно уgraђеним текстом, елегантним, који тежи калиграфској перфекцији.“⁴

Историјат

Екслибрис међу Јужним Словенима прати европске обрасце развоја, најчешће с извесним закашњењем и регионалном неуједначеношћу.

Потреба да се на крају рукописа забележи име власника постојала је како у читавој средњовековној Европи, тако и код јужнословенских преписивача тога доба. Тако се завршава чувено *Мирослављево јеванђеље* (написано око 1180. године за кнеза Мирослава /1169–1197/, брата Немањиног): „Ја грешни Глигорије, дијак, недостојни да се назове дијаком, саставих златом ово Јеванђеље великославном кнезу Мирославу, сину Завидину“. *Карејски штитик* (устав који утврђује строги начин живота за монахе испоснике) који је св. Сава написао у Кареји на Светој Гори, где је 1199. године саградио испосницу, завршава се Савином опоменом да нико не сме из ње узети „што је у том месту или од књига или од икона или што друго, ... нека је проклет и везан од свете и животвореће Тројице: Оца и Сина и Светога Духа и од мене грешнога, и да не буде

проштен, ни у овом веку ни у будућем. Због тога писах и потписах овај рукопис.“ Текст припада жанру клетви којима су људи вековима покушавали да заштите књиге или друге драгоцености од крађе. Том типу припада и најстарији познати екслибрис из Јапана (око 1470), а претње екскомуницирањем постојале су и на екслибрисима Ватиканске библиотеке све до касног XVIII века. Ова дваprotoекслибриса са почетка XII века сведоче о почецима, умногоме неистражене, историје српског знака својине над књигама. И касније се често у старим српским записима налазе помени о томе ко је написао књигу и коме је била посвећена.

Због једноставности и штедње екслибрис је често гумени печат који је користио народни добротвор Сава Текелија (1761–1842), а такав је и печат библиотеке породице српског патријарха Јосифа Рајачића (1785–1861). Познат је суперекслибрис Вуковарца Захарија Орфелина (1726–1804), књижевника и гравера који је, уз Христифора Цефаровића (?–1753), један од првих аутора екслибриса у Војводини. Први штампани екслибриси у југословенским крајевима јављају се у Далмацији, а најстарији познати отисак припадао је Ђури Ђурковићу (касни XV век). Почетком XVI века Албрехт Дирер начинио је екслибрис за Јакоба Банићевића (1466–1532), родом са острва Корчуле, дипломату у служби аустријског цара Максимилијана I.

Власници најстаријих сачуваних екслибриса у Војводини били су гроф Андреј Хадик (1710–1790), поседник из Футога, чији је екслибрис израђен у бакру 1963. године и Марко Ђурковић Сервијски, племић и српски добротвор из Новог Сада и Канђиже, за кога је екслибрис, у техници бакрореза и са представом породичног грба, израдио велики гравер Јохан Ернст Мансфелд 1774. године.

Врхунац у развоју екслибриса у Словенији и Хрватској постигнут је после 1918. године, појавом бројних значајних сликара и графичара. Посебне заслуге у развоју и популарисању екслибриса припадају Удружењу загребачких и љубљанских уметника (са седиштем у Загребу): као манифестацију културног панславизма, Удружење је организовало прву свесловенску изложбу екслибриса 1929. године, на којој је око 100 уметника из Југославије, Бугарске, Чешке и Польске изложило преко 400 радова.

Штампани екслибриси јављају се код Срба тек у XIX веку. Сматра се да је најстарији ти-

пографски екслибрис за црногорског владику Петром II Петровића Његоша (1813–1851) настао пре 1833. године, а од библиотечких најстарији је екслибрис Библиотеке српске православне општине у Шибенику, основане 1834. Богато српско грађанство у Војводини и Београду било је у стању да редовно купује књиге, тако да се ту највише развијао екслибрис у XIX веку.

Чланови династије Обреновић користили су, за време кнежевине Србије, поред суперекслибриса и екслибрис са породичним грбом и девизом *Tempus et teum jus*, а после проглашења Кнежевине Србије за краљевину (1882) у грб је унет двоглави орао као носач штита, а девиза је преведена на српски – *Време и моје право*, што се одразило и на екслибрис дворске библиотеке. Екслибрис дворске библиотеке Карађорђевића из времена владавине Петра I, краља Србије (1903–1918) и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (до 1921), обликовао је познати архитекта Бранко Таназевић (1876–1945). Знак Матице српске (основане 1826) настао је у XIX веку, а екслибрис њене библиотеке датира вероватно с почетка XX века, око 1920. године. Између два рата екслибрисима се посвећује већа пажња – израђивали су их многи, међу њима важни уметници, а поседовали их водећи интелектуалци. Екслибрисе су користили чувени проналазач и физичар Михајло Пупин (1858–1935), писац и културни радник Васа Стјаћ (1878–1947), академик Милош Ђурић (1892–1967) и многи други.

Веће интересовање за екслибрисе јавља се шездесетих година XX века, а међу уметницима предњачи графичар Андрушко Карољ из Сенте који је израдио, највише у техници дрвореза и линореза, преко 5.000 екслибриса и излагао их на преко стотинак светских изложби. У Београду је, у последњих деценију и по, порасло интересовање за екслибрисе и поводом тога осмишљене су бројне изложбе и предавања, док су многи професори на уметничким академијама позивали и иницирали стварање екслибриса. Изложба екслибриса из приватне колекције швајцарског дипломата Беноа Жиноа, који се службено доселио у Београд, окупила је око себе многе колекционаре, уметнике, библиофиле, историчаре и љубитеље уметности. Догађај је те 1994. године био подстицајан за стварање Екслибрис друштва Београд, које је пак неколико месеци касније примљено у ФИСАЕ, Међународну федерацију екслибрис

друштава. Од тада почиње нова фаза у обликовању, сакупљању и истраживању књижних листића на овим просторима, које се проширило и употпунило оснивањем Екслибрис друштва Војводине почетком 1998. године.

Осим Љубомира Дурковића Јакшића, од малобројних истраживача српског екслибриса треба истаћи Дејана Медаковића, Лазара Чурчића, Богдана Т. Станојева и Часлава Оцића.

**Екслибриси
у збирци старе и ретке књиге
Музеја Војводине**

Под еклибрисима овде заступам тезу да су то уметнички израђени листићи, са изразом *ex libris* или сличном формулом, цртежом, именом и презименом власника и евентуално са некаквом писаном поруком. Како међу самим колекционарима и истраживачима постоје разна схватања, држаћу се онога које је означио Богдан Т. Станојев,⁵ други истраживачи⁶ (и бројне дефиниције по енциклопедијама),⁷ без обзира што је кроз историјат развитка екслибриса у његовој служби могао стојати и гумени печат. Овде су уврштени и они књижни листићи које Богдан Т. Станојев назива обичним екслибрисима, који немају уметничке вредности, већ се искључиво на њима налазе штампана имена и презимена власника, док ћу печате са именима власника и формулатијама о припадништву посебно обрадити, као групу знакова на књигама у виду печата.

1. екслибрис налази се на полеђини предње корице књиге: Георг Брандес, *Menschen und Werke*. Frankfurt a/M. 1900. (инв. бр. 81). Припадао је Александру Цинцар-Марковићу,⁸ чије је име на графици (изведенујују техником суве игле) величине 12x15,5 цм, око 1930. године, са приказом Београда из 1625. године, формулом *ex-libris* и натписом на немачком „In Nothgeduldig, / Im Gluecke guethig, / Frisch vorwaerts in Gefahr“.⁹ Назив града и потпис власника написани су ћирилицом, а сав текст дат је у маниру готице. Подлога је беж, а цртеж, слова и стилизовани рам су смеђе боје; све је уоквирено белом, тј. то је део хартије без отиска. Према Чаславу Оцићу¹⁰ ово је једини познат екслибрис са панорамом Београда, мада постоје индиције да има још један приказ главног града на екслибрисима.¹¹

2. екслибрис налази се на првој страни књиге: *Ladislaus Szörény, Vindiciae Syrmenses. Seu: Descriptio Syrmii, Posonii 1734.* (инв. бр. 75). Црно-бели екслибрис, величине 9x8 цм, украсен је цртежом сове на отвореној књизи поред свеће у свећњаку и књигама на полицама у позадини, а испод је текст „ex libris Dr. Karolý Messinger Ečka №1143“. Налепљен је по дужини странице, тј. положено. Исти екслибрис познат је од раније и налази се у каталогу изложбе екслибриса Богдана Т. Станојева, али са бројем 320, у списку под именом власника: др Карло Месингер, Ечка.¹²

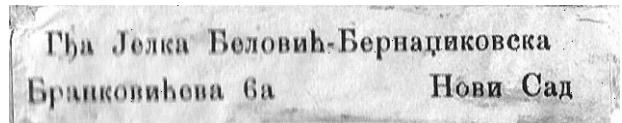

3. екслибрис налази се на полеђини предње корице књиге: Dr. Richard Sternfeld, *Berühmte Musiker und ihre Werke*, Berlin 1922. (инв. бр. 62). Зелено-бели екслибрис величине 6x7,5 цм, украсен је цртежом са четири дрвета јеле, испред којих је чесма, док је у белом празном пољу наштампана формула „Dieses Buch gehört.“¹³ власник се потписао црним мастилом „G. V. Dundjersky. 1926.“¹⁴ Ово је примерак серијског екслибриса који је Гедеон Дунђерски¹⁵ вероватно купио заједно са књигом.

4. екслибрис налази се на првој страници књиге: *J. F. Castelli's sämmtliche Werke*, Wien 1858. (инв. бр. 76). Једноставни бели књижни листић, величине 8x5,3 цм, на којем је наштампано „Из приватне библиотеке Ђоке Мијатовића Број ____“.¹⁶ је обичан екслибрис.

5. екслибрис налази се на полеђини предње корице књиге: *Handbuch der Pathologie und Therapie*. б. г., б. м. (инв. бр. 63). Књижни листић је бела хартија, величине 7,5x1,5 цм, на којој је одштампано „Гђа Јелка Беловић-Бернациковска Бранковићева ба Нови Сад“,¹⁷ сасвим сигурно скинута са поштанске пошиљке, што је очигледно због адресе која се, иначе, не ставља на екслибрисе.

6. екслибрис налази се на полеђини предње корице часописа: *Сербски Летопис*, частица првa, година VIII, частица 28, Будим 1832. (инв. бр. 19). Екслибрис величине 3x1,5 цм плаве боје, на њему је тамноплавом бојом одштампано „Светолик Лазаревић књижар у Новом Саду“.¹⁸

ПЕЧАТИ У ЗБИРЦИ СТАРЕ И РЕТКЕ КЊИГЕ

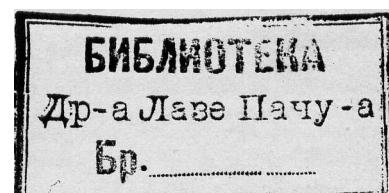
Печати су такође у функцији екслибриса и на њима се могу наћи сличне формуле; поседовала су их приватна лица и бројне институције (често уз годину оснивања или са симболом), како би означили припадништво књиге. Исто тако могу послужити као извор за историју библиотека, чemu је пажњу посебно посветила Душица Грбић у свом раду,¹⁹ ослањајући се претежно на сопствена запажања и искуство, јер литературе о овом проблему нема пуно, осим ако изузмемо један мањи прилог Здравка Малбаше.²⁰

И за једног и за другог истраживача печати су пре свега траг о постојању одређених институција – библиотека, школа, удружења и слично, с тим што се Душица Грабић ограничава само на библиотечке печате, обраћајући пажњу на њихово место у књизи, величину, датум оснивања библиотеке, њихову пролазност, писмо печата, националну структуру места из којег је библиотека, претходне називе држава, места и библиотека. Оба истраживача користила су се само одређеним књижним фондовима – Библиотеке Матице српске и Библиотеке Филозофског факултета.

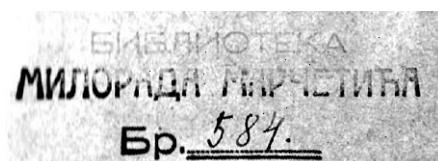
Збирка старе и ретке књиге поседује многе разноврсне и занимљиве печате, личних и других библиотека најчешће, мада и печате са неким другим својствима, занимљиве за опис и бележење, као известан путоказ у откривању некадашњег припадништва и пута који је нека књига прешла и као открића делова појединих библиотека, које су се временом, услед разних околности осуле, а њихов фонд се растирио или загубио. Детекција печата је такође вредна пажње, јер осталим истраживачима сугерише шта је све припадало појединим библиотекама (личностима, институцијама и сл.), те ћу тако и печате везати за одређене књиге, као што сам то чинила и са екслибрисима, групишући их по сродности: прво личне библиотеке, затим школе, читаонице, антикварије и слично, да би на крају дала и историјат Музеја Војводине кроз присуство неколико различитих печата.

1. и 2. печат налазе се на књизи: Dr. med. Robert Flechsig, *Bäder-Lexikon*, Leipzig 1883. (инв. бр. 69). Ради се о две варијанте печата Лазе Пачуа,²¹ који се разликују у једној појединост – први је са текстом „Библиотека Др-а Лазе Пачу-а“, уоквирен, величине 4x2 цм, плавим мастилом, на средини насловне странице, укосо, поновљен је на 1. страни; други печат је испод њега, са истим текстом, али неуоквирен, величине 2,5x0,8 цм.

3. печат налази се на књизи: E. Ribbach, *Ober-Italien und Florenz*, Berlin 1888. (инв. бр. 65). То је трећа варијанта печата са текстом „Библиотека Др-а Лазе Пачу-а Бр._____“, уоквирен, величине 5x2,5 цм, плавим мастилом, на насловној страни, поновљен је на 3. и 5. страни.

4. печат налази се на књизи: Dr. Johannes Ranke, *Anleitung an der Hand klassischer Beispiele zu anthropologisch-vorgeschichtlichen Beobachtungen im Gebiet der deutschen und österreichischen Alpen*, Leipzig, b. m. (инв. бр. 67). Печат има текст „Библиотека Милорада Марчетића²² Бр. 584“, број је уписан црним мастилом; печат је величине 5,5x1,5 цм, отиснут плавим мастилом, при врху насловне стране.

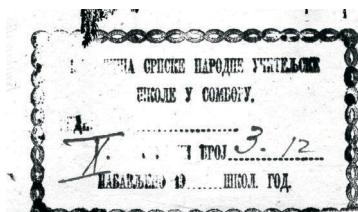
5. печат налази се на књизи: В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, Нови Сад 1860. На печату је текст „Георгије Видицки²³ архимандрит Ковиљ“, овалног облика, величине 4,5x2,5 цм, плавим мастилом, доња половина насловне стране.

6. печат налази се на часопису: *Сербски Летојис*, част II. година XXXI. књига 96, Будим 1857. (инв. бр. 44). Печат са текстом „Сава Тјукјули“²⁴ није лични печат, него печат библиотеке Текелијанума,²⁵ овалан, величине 3,3x2,3 цм, плавим мастилом, у дну насловне стране.

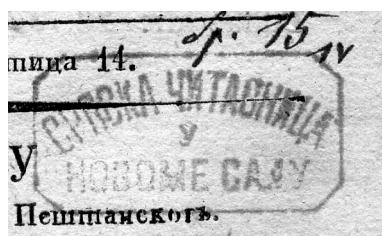
9. печат налази се на књизи: А. Маиков, *Историја србскога народа*, Београд 1858. Унутар овалног печата је текст „Краљев. српска гимназија у Ваљеву“²⁹ унутар кога је црним мастилом уписан број 369; величине 5x3,5 цм, плавим мастилом, на средини насловне странице удесно.

7. печат налази се на часопису: *Сербске Летојиси*, част прва. година IV, частица 12, Будим 1828. (инв. бр. 7). На њему је текст „Читаоница српске народне учитељске школе у Сомбору“²⁶ Број 3.12 X набављено 19__ школске године“, при чему су бројеви у курсиву уписаны црним мастилом; четвртаст, величине 7,5x4,5 цм, плавим мастилом, положено дуж ивице насловне стране часописа.

10. печат налази се на часопису: *Сербске Летојиси*, част трећа, година VIII, частица 30, Будим 1832. (инв. бр. 18). Овални печат уоквирује текст „Српска виша девојачка школа у Новом Саду“³⁰ 1874³¹ плавим мастилом, величине 5x2,5 цм, на првој страни где је садржај.

8. печат налази се на часопису: *Сербске Летојиси*, трећа частица, година IV, частица 14, Будим 1828. (инв. бр. 11). Печат је четвртаст, са текстом „Српска читаоница у Новом Саду“²⁷ уоквирен рамом са засеченим угловима, величине 3,4x1,3 цм, плавим мастилом, доња половина насловне стране.²⁸

11. печат налази се на часопису: *Србски Летојис*, част II, год XXX, књига 94, Будим 1856. (инв. бр. 43). Мали овални печат садржи текст „Антикварница Доситеј Обрадовић Београд“³², величине 1,2x1 цм, плавим мастилом, у доњем десном углу.

12. печат налази се на књизи: А. Ф. Хилфердинг, *Писма истории Срба и Бугара*, Београд 1857. Унутар четвртастог рама је текст „Књижара и антикварница Тихомира Д. Младеновића, Београд Његушева 23 – Цветни трг“;³³ величине 3x7 цм, плавим мастилом, на доњој половини насловне стране, положено уз ивицу.

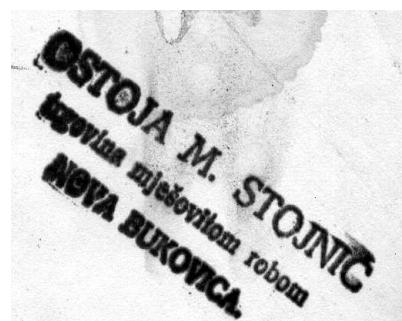
13. печат налази се на књизи: S. H., *Apologie des ungrischen Slawismus*, Leipzig 1843. (инв. бр. 66). Четвртасти, стилизовани рам уоквирује текст „Spitzer Viktor Antiquar – könyv – és papírkerekskedése Budapest VII. Erzsébetkörut 14.“;³⁴ величине 5x2 цм, плавим мастилом, на доњој половини насловне стране, удесно.

14. печат налази се на књизи: Eugene Sue, *Geheimnisse des Volks oder Geschichte einer Proletarier Familie durch die Beitalter*, Stuttgart 1850. (инв. бр. 74). Текст на њему гласи „А. Поверзановић агент Карлstadt“;³⁵ овалног облика, величине 3,7x1 цм, плавим мастилом, у горњем десном углу прве стране.

15. печат налази се на књизи: Јоан Берич, *Житије гостода и сласа нашеђо Исуса Христова*, Беч 1831. Округлај печат има два прстена, унутар првог је текст „Новосадска трговачка омладина“;³⁶ а унутар другог, тј. у средини је цртеж сидра; пречник је 3,4 цм, плавим мастилом, на средини насловне стране, удесно.³⁷

16. печат налази се на календару: *Српски омладински календар за преселућу годину 1868*, Београд 1868. Текст „Остоја М. Стојнић трговина мјешовитом робом Нова Буковица“, формиран је за четвртасти печат, величине 4,3x1,4 цм, плавим мастилом, косо положен у горњем десном углу насловне стране; на истој страни, у доњој половини улево, налази се

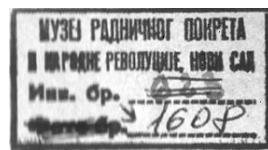

17. печат, са текстом „K. K. Commerzial zollamt in Mitrovitz“³⁸ округао, пречника 2,7 цм, црним мастилом; ударен је преко две маркице за таксу која је плаћена на увоз књига у Аустро-Угарску.

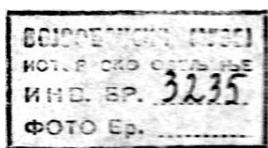

18. и 19. печат налазе се на календару: *Зимзелен. Србски народни календар за 1861. годину*, Београд 1861. Идентични су. Текст „K. K. Hauptzollamt in Semlin“³⁹ налази се унутар кружног облика, пречника 2,7 цм, црним мастилом, ударени су преко четири маркице за таксу која је плаћена на увоз књига у Аустро-Угарску, у горњој половини насловне стране; исти тип печата као и под бројем 17.

Печати Музеја Војводине који су најфре-квентнији у Збирци старе и ретке књиге (не налазе се на свим књигама), због учсталости биће приказани и описаны без навођења на којој се књизи налазе:

20. печат је четвртаст и уоквира виши текст „Музеј радничког покрета и народне револуције.⁴⁰ Нови Сад (овде: Инв. бр 623 Фото бр. 1608“, бројеви су уписаны хемијском оловком), величине 3,5x2 цм, најчешће је отискиван на полеђини предње корице.

21. печат је четвртастог облика, са рамом око текста „Војвођански музеј⁴¹ Историјско одељење (овде: Инв. Бр. 3235 Фото Бр. __“, број је написан црном хемијском), величине 3,5x1,8 цм, плавим мастилом, најчешће је отискиван на полеђини предње и задње корице, или на последњој страни.

22. печат је четвртаст, уоквирен, са текстом „Војвођански музеј Библиотека Бр. ___ K“ („K“ је уписано руком), величине 3,5x1,4 цм, плавим мастилом, најчешће је отискиван на полеђини предње корице или на листовима испред насловне стране; то је инвентарни печат библиотеке Музеја Војводине, односно, негдашњег Војвођанског музеја.⁴²

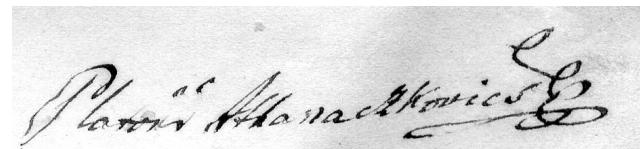
23. печат је округао, са текстом „Војвођански музеј Библиотека Нови Сад“, пречника 2 цм, плавим мастилом, углавном је утискиван на насловне странице, уз друге печате или даље од њих и на неколико страница унутар књиге, без одређеног распореда. То је прави библиотечки печат библиотеке Музеја Војводине.⁴³

ЗАПИСИ НА КЊИГАМА

Записи на књигама могу бити разне врсте, од једноставног записивања самог имена, што је упућивало на власника књиге, до бележења разних врста података који се тичу својине књиге, начина на који је набављена и других садржаја. Мирјана Брковић у анализи записа на старим српским књигама у XVIII и XIX веку⁴⁴ открива шта је тадашњим житељима Новог Сада и Петроварадина била преокупација, а томе у прилог говоре записи о поседовању књига које су направила приватна лица или институције (углавном школе и цркве), посвете које сведоче о културном кругу одређене средине (професори, издавачи, јавне личности, етц.), записи који су начинили донатори црквама, они који садрже датум или место куповине књиге или њихову цену, што представља битан податак за историју књиге и тржишта. На књигама су се врло често бележили важни и мање важни историјски догађаји, коментари о прочитаној књизи, записи о њиховој поправци тј. рестаурацији, затим о умрлима, о сељацима, етц. Овом тематиком се заправо мало бавило и о њој писало, па су записи на књигама најчешће спомињани и цитирани као илустративна грађа за доказивање порекла књиге или, с обзиром на њихову разноврсност, за поткрепљење неке теме или идеје.⁴⁵

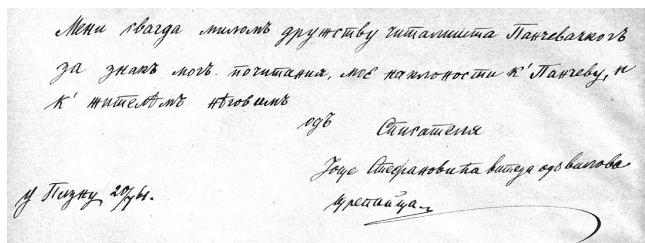
Рукописна штива познатих личности изазивала су знатижељу не само садржајем, већ и могућношћу да се из нечијег рукописа ишчита карактер, односно, поједине карактеристике личности. Зна се да је Гете имао велику збирку рукописа славних људи и њему се приписује следећа мисао: „das aus Handschriften über den Charakter der Menschen hergeleitete Urtheil hat mit selten betrogen.“⁴⁶

Неку књигу заправо особен потпис или било који други запис може начинити изврсним музејским примерком, као што је то случај у Збирци старе и ретке књиге Музеја Војводине. На пример, драгоценост два листа која су остала од књиге *Die Freiwilligen-Corps Österreich's im Jahre 1859. ... Wien ... 1860.*⁴⁷ (инв. бр. 56) је у томе што се на првом листу (насловној страни) налази потпис Платона Атанацковића („Platon Athanaczkovics“), истакнутог црквеног и грађанског великодостојника, који је средином XIX века био један од најугледнијих Срба у Угарској.⁴⁸

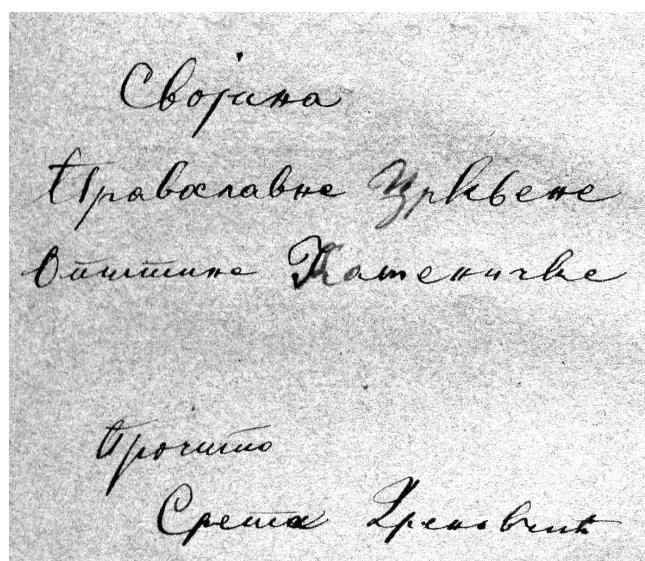

Да је одређена књига припадала нечијој библиотеци, најчешће сведоче потписи учињени на корицама и листовима књига, а податак о споменутој књизи употребљује сазнање о врсти књига и њиховом броју у библиотеци Платона Атанацковића.

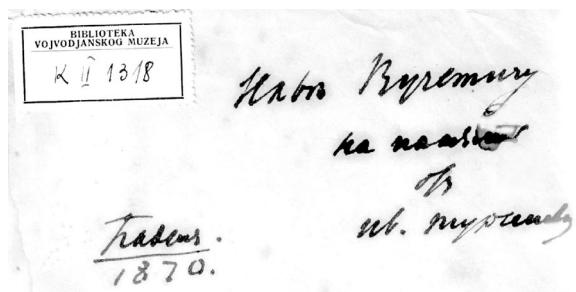
У Збирци старе и ретке књиге налазе се следеће књиге са потписима и другим записима начињеним од стране познатих и мање познатих људи.

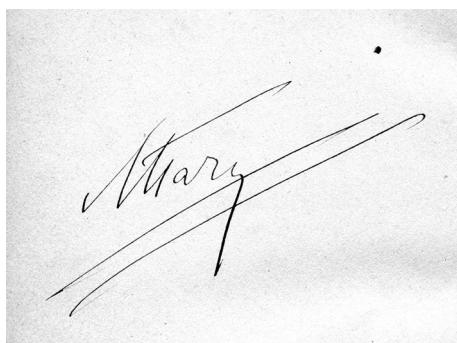
На листу испред насловне стране (друга страна) књиге *Die Erlebnisse eines kaiserlich-königlichen Offiziers im österreichisch-serbischen Armeecorps in den Jahren 1848 und 1849*. Wien 1861. (инв. бр. 80) налази се посвета аутора: „Мени свагда милом друштву читалишта⁴⁹ Панчевачког за знак мог почитанија, мое наклоности к Панчеву и к житељима његовим од списатеља Јоце Стефановића витеза од Вилова⁵⁰ препаица у Плзњу 20/7 61.“

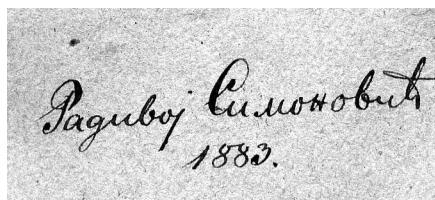
На полеђини предње корице часописа *Сербске лептотиси*, друга частица, година V, част 17, Будим 1829. (инв. бр. 14) налази се запис: „Својина Православне Црквене Општине Каменичке Прочито Срета Дреновчић“.⁵¹

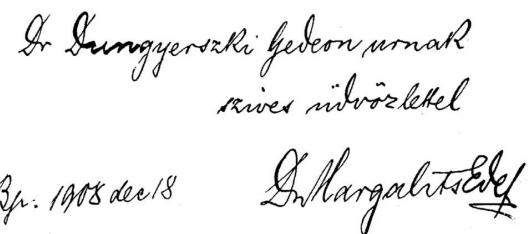
На меким корицама (предња корице су дуплиране, меке и тврде) књиге *Сочиненија И. С. Тургенјева*⁵² (1844–1868), Москва 1869. (инв. бр. 57) налази се посвета писца: „Ильи Вучетичу⁵³ на память от Ив. Тургенева _____ 1870.“

Потпис Др Лазе Пачуа⁵⁴ налази се на више књига у Збирци: E. Ribbach, *Ober Italien und Florenz. Praktischer Reisehandbuch, mit vielen neuen Karten und Plänen*, Berlin 1888. (инв. бр. 65); Вук Стеванчић, *Српски речник испилкован њемачким и латинским ријечима*, Беч 1818 (инв. бр. 60); Dr. med. Robert Flechsig, *Bäder-Lexikon*, Leipzig 1883. (инв. бр. 69). На овим књигама налазе се поред потписа и печати који означавају да књига припада његовој личној библиотеци.

На предњим корицама књиге новосадског гимназијског професора и научника Р. Ј. Schaffarik-a *Serbische Lesekörner*, Pesth 1833. (инв. бр. 61), при дну десно налази се потпис „Радивој Симоновић⁵⁵ 1883.“

На листу испред насловне стране (прва страна) књиге *Márk Királyfi*, Budapest 1896. (инв. бр. 79) налази се посвета преводиоца јуначких народних песама на мађарски: „Dr Dungyerszki Gedeon szives üdvözlettel Bp. 1908 dec 18 Dr Margalits Ede⁵⁶“.⁵⁷

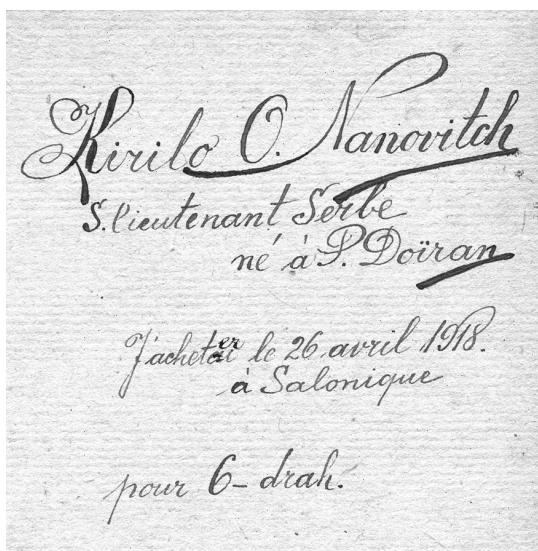
Die Slowenen.

Von

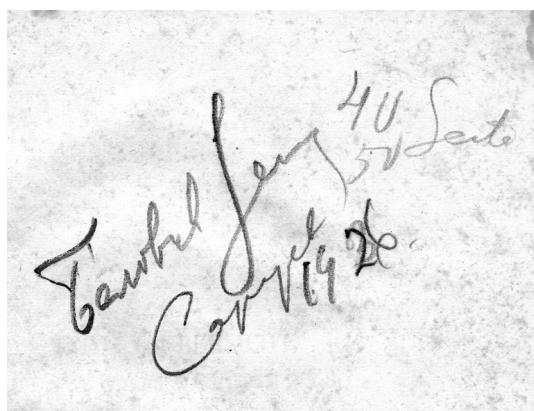
Јојеф Шуман.

На насловној страни књиге Јоцефа Шумана *Die Slovenen*, Wien und Teschen 1881. (инв. бр. 78) налази се потпис „Тр. Милитар⁵⁸ 1919.“ Исто се (али са разликом у години) потписао на још две књиге које се налазе у Збирци: Fr. Von Hellwald, *Die Welt der Slowen*, 1890. (1913); Theodor Akerman, *Magyarisirung in Ungarn*, 1879. (1925).

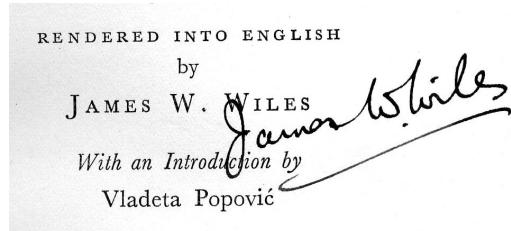
На првом листу (испред насловне стране) књиге R. Kron-a *Le petit Parisien*, Freiburg /Baden/ 1914. (инв. бр. 58) стоји написано „Kirilo O. Nanovitch s. lieutenant Serbe né à P. Doiran facheter le 26. avril 1918 à Salonique pour 6 drah.

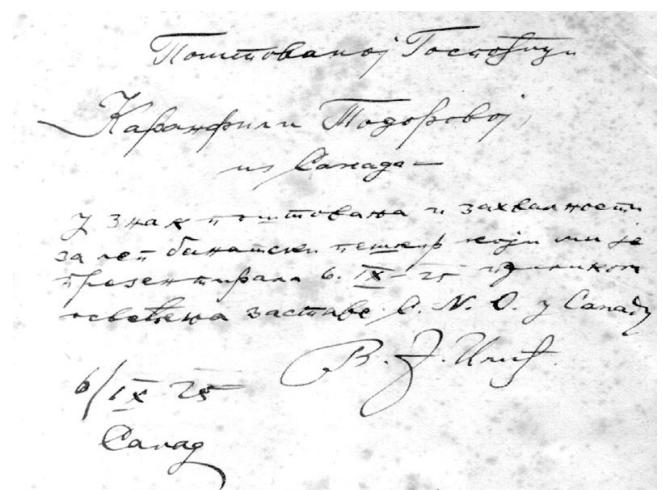
Потпис Јелене Беловић–Бернациковске⁶⁰ налази се на књизи *Handbuch der Pathologie und Therapie*. б. г., б. м., изнад наслова: „Баловић Јелица Сарајево 1926.“⁶¹

На насловној страни књиге В. М. Г. Медаковића *Живот и обичаји Црногораца* (Нови Сад 1860), налази се поред печата и потпис власника књиге, али уместо Георгије Видицки сада стоји Ђура Видицки.⁶²

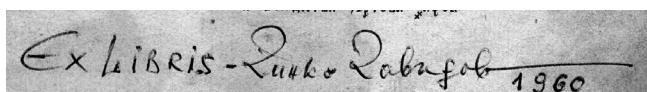

На насловној страни књиге Р. Р. Nyegosh-a *The Mountain Wreath*, London 1930. (инв. бр. 59) енглески преводилац се, у висини свог одштампаног имена, потписао „James W. Wiles“⁶³

На првој страни првог листа књиге *Целокућна лирика*, Београд б. г. (инв. бр. 55) аутор је оставио запис у виду посвете:

„Поштованој Госпођици Караџићи Тодоровој из Србије у знак поштовања и захвалности за леп банатски пешкир који ми је презентовала 6. IX – 25 приликом посвећења заставе С. Н. О. у Србији В. Ј. Илић 6/IX 25 Србија.“⁶⁴

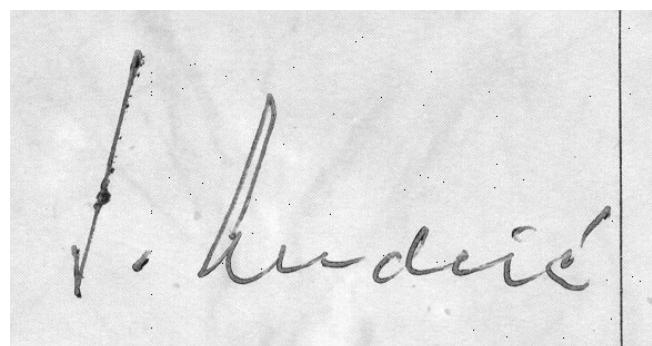

На дну насловне стране *Пасхалнија* служби Јована Георгијевића, Беч 1772. (инв. бр. 4434) налази се потпис Динка Давидова" уз латинску формулу за екслибрис: „Ex libris Динко Давидов 1960.“ Исти потпис се налази на дну насловне стране *Ирмолоџије*, Беч 1791. (инв. бр. 4433), али уз годину 1965.

У доњој половини насловне стране часописа *Књижевни југ*, бр. 13–14, Загреб 1918. (инв. бр. 71) налази се потпис (и печат) Ненада Рајића,

испод имена написано је и „Управник 'Колевке' Суботица“ Исти потпис се налази и на другим примерцима часописа (бр. 10–11, 15. и 22–24; инв. бр. 70, 72, 73), као и на књизи *Planum tabulare sive Decisiones curiales, per excelsam deputationem a ple memoriae imperatricie et regina Hungarie Diva Maria Theresia ... Anno 1769.* (Posonii 1800).

Потпис аутора налази се на 3. листу књиге Иве Андрића *Мост на Жеђи/The Bridge on the Žepa/Die Brücke über die Žepa/Il ponte sulla Žepa*, Сарајево 1971. Поводом 400-годишњице Ђуприје на Дрини сарајевски издавач „Ослобођење“ издало је ову књигу у 3.000 примерака, од којих је првих 150 својеручно потписао аутор.

НАПОМЕНЕ

¹ Један од фондова је и Библиотека Историјског архива ПК СКВ која је припадала Музеју радничког покрета, трансформисаном у Музеј социјалистичке револуције, а потом у Историјски музеј Војводине.

² У литератури се користи и Жефаровић, али сам се определила за други назив.

³ Ivan Klajn, *Kako se piše 'ekslibris'*? Ex libris bilten, 7, Beograd 1999, стр. 2–3. Из ове речи изводи се екслибриста (сакупљач, односно, аутор екслибриса), екслибристкиња, екслибристика (грана ликовне уметности).

⁴ Lik van den Brile, *Svet ekslibrisa – Vlasnici ekslibrisa*, (katalog izložbe), Beograd 1995, str. 11–13.

⁵ Богдан Т. Станојев, *Војвођански екслибриси*, (каталог изложбе), Нови Сад 1999.

⁶ Lik van den Brile, нав. дело, стр. 11–13.

⁷ Види: *Definicije ekslibrisa*, Ex-libris Bilten, 5, Београд 1998, стр. 20–21.

⁸ Александар Цинцар Марковић (?–1948) био је министар спољних послова Краљевине Југославије, који је потписао приступање Југославије Тројном пакту 1941. године.

⁹ „Поуздан у случају потребе, / обдарен срећом, / окретан у опасности.“

¹⁰ Časlav Ocić, *Ekslibris i jugoslovenskim zemljama*, u: *Svet ekslibrisa – Jugoslovenski ekslibrisi*, (katalog izložbe), Beograd 1995, str. 16–18.

¹¹ Класични филолог Коста Ђ. Књежевић обназнио је да је власник једног екслибриса, непознатог аутора и власника, са другачијим приказом Београда, односно, изменењим погледом на Калемегдан. Види: *Ex-libris Bilten*, 9, Beograd 2000, str. 10.

- ¹² Богдан Т. Станојев, *Војвођански екслибриси*, (каталог изложбе), Нови Сад 1999. **Др Карло Месингер**, био је лекар у Ечкој, кућни лекар ечанског властелина Феликса Харнокурта, чијој се ћерци удварао Карлов син. Располагао је богатом кућном библиотеком.
- ¹³ „Ова књига припада.“
- ¹⁴ Породица Дунђерски имала је имање у Челареву, одакле књига потиче. У Збирку је доспела разменом са Историјским одељењем (део за историју уметности).
- ¹⁵ **Др Гедеон Дунђерски (1875–1939)** потиче из поznate србобранске породице, он је млађи син Лазара Дунђерског. Био је велепоседник, индустиријалац, банкар, председник Матице српске. Докторат права стекао је у 21. години у Будимпешти. Бавио се политиком и 1910. године ушао је у Угарски сабор. Главно имање било му је у Чибу/Челареву (огромни комплекс земље, пивара, кудељара, шпиритара, млин, ергеле), а имао је имање у Србобрану и многе фабрике на другим странама. Био је и председник Новосадске продуктне берзе, још једном посланик, али у југословенском парламенту и велики народни доброврор. Са супругом Теодором–Дором рођ. Влаховић имао је синове Лазара (1903–1956) и Душана (1905–1977) и ћерку Софију.
- ¹⁶ **Др Ђорђе Ђока Мијатовић (1848–1878)** лекар, први социјалиста у Новом Саду. Након гимназија у Печују и Пожуну, уписује се на права у Пешти, али се тек на Сорбони у Паризу опредељује за изучавање правних и друштвених наука (1868–70). Пропутовао је цељу Америку, а затим је у Цириху студирао медицину. У Женеви завршава студије медицине за две и по године. Слао је дописе за *Заславу* из Париза. Од 1872. године сарадник је у Марковићевом часопису *Радник*, а заједно с њим покреће социјалистички лист *Једнакост* у Новом Саду. Као лекар одлази да ради на Далеки исток 1875, био је у Индонезији и Индији, а 1878. године вратио се у Нови Сад због нарушеног здравља, где умире у 30. години живота.
- ¹⁷ **Јелена Беловић–Бернаиковска (1870–1946)** била је педагог, фолклориста и књижевница. Учитељску школу завршила у Загребу, а студирала је на вишео педагошкој школи у Бечу и Паризу. Говорила је девет језика. Велики део својих јавних активности посветила је етнографији и фолклору, а изузетно је цењена као познавалац народног веза, упућујући у својим радовима на његову класификацију, историјски развој и народну орнаментику. Легат Ј. Б. Бернаиковске чува се у Етнолошком одељењу Музеја Војводине, а садржи књиге, рукописе (писма, етнографска грађа) и текстилну збирку. Вероватно је из овог легата књига *Handbuch der Pathologie und Therapie* доспела у Збирку, премда о томе нема никаквих података. У литератури, као и на еклибрису и другим записима на књизи који ће се касније описати, видеће се да су у оптицају три варијанте имена ове научнице: Јелена, Јелка и Јелица.
- ¹⁸ **Светолик Лазаревић (?–1897)** био је трговац, писац, књижар, новинар. У Бечу и Прагу је радио као трговачки помоћник, а у Нови Сад је дошао 1861. Водио је трговину текстилом и помагао је оцу у убирању калдрмарине. Намесништво му је 1863. дозволило да отвори књижару, а дата му је дозвола и за отварање библиотеке. Издао је другу књигу Јакова Игњатовића *Милан Наранџић*. Напустио је Нови Сад 1866. и преселио се у Гргуревце где је обављао дужност општинског бележника, а након смрти жене живео је у Вуковару и Старим Бановцима. У Београд долази 1882. године и ради као новинар до смрти. Писао је песме и објављивао их у многим часописима од 1860. године, а објавио је и две збирке у Новом Саду.
- ¹⁹ Душица Грбић, *Печат као извор за исτорију библиотека и средсиво бележења власништва* (1, 2), у: *Знакови старих књига*, Нови Сад 2000, стр. 99–142.
- ²⁰ Здравко Малбаша, *Прилог познавању библиотека на историји Војводине на основу печати на стварим публикацијама*, Библиотекарски годишњак Војводине за 1976. годину, Год. XIV, Нови Сад 1977, стр. 98–101.
- ²¹ **Др Лаза Пачи (1855–1915)** чувени је лекар, политичар и министар финансија. Гимназију је завршио у Новом Саду, а медицинске студије започео је у Цириху, а наставио и завршио 1881. године у Берлину. Био је главни уредник месечног политичког часописа *Страже* (1878–79), коју су угарске власти забраниле. По завршетку студија у Београду постављен за општинског лекара, а потом и за шефа општинског санитета, да би се касније прихватио положаја управника државних монопола. Године 1904. постаје министар финансија Краљевине Србије, где се показује као велики

зналац и где бива биран у три узастопна мандата. Десило се да је у одсуству премијера Николе Пашића, њему као заменику министра спољних послова, уручен аустријски ултиматум Србији 23. јула 1914. године.

- ²² **Милорад Марчетић (1902–1980)** био је професор биологије, кустос, орнитолог. Након стицања дипломе на Филозофском факултету у Београду 1925. остао је да ради као асистент за ботанику. Једно време предавао је у гимназији у Вршцу, потом се вратио у Београд, где је у гимназијама радио до ослобођења. Постао је 1950. године кустос у Војвођанском музеју у Новом Саду и отпочео пионирски рад на утемељењу његовог Природњачког одељења које је касније постало део новооснованог Пољопривредног музеја (1959), а потом Покрајинског завода за заштиту природе (1966), одакле је М. Марчетић 1969. отишао у пензију. Двадесет година проучавао је птице и формирао је прву систематску и богату збирку птичјег света Војводине. Имао је смисла за пропагирање природе и њене заштите.
- ²³ Један од бројних архимандрита манастира Ковиља, који је имао своју личну библиотеку. Види: Веселинов Иванка, *Библиотека манастира Ковиља*, Нови Сад 1969.
- ²⁴ **Сава Текелија (1761–1842)** био је први Србин доктор права на универзитету у Будимпешти. Потиче из познате српске породице из Арада. На политичку сцену ступа на Темишварском сабору и залаже се да се Србима признају уставна права која имају и Мађари. У време Првог српског устанка настојао је да српско питање дигне на међународни ниво, указујући на стратешки значај подручја која насељава српски народ. Основач је Текелијанума, задужбине кроз коју је од 1838. до 1914. прошло 346 студената из свих српских крајева. Учествовао је у раду Матице српске и финансијски је помагао због чега је изабран за њеног дожivotног председника.
- ²⁵ На ово изричito скреће пажњу Душица Грбић, види 101. и 105. страну њене књиге.

- ²⁶ **Српска народна учитељска школа у Сомбору** основана је 1812. године у Сентандреји, где је први професор и катихета био Платон Атанасковић (1788–1867), а 1816. пресељена је у Сомбор. Данас је то Учитељски факултет.
- ²⁷ **Српске читаонице у Војводини** јављају се раније него у Србији: у Иригу 1841, у Вршцу 1842, у Сомбору, Великој Кикинди и **Новом Саду 1845.**

Њихов рад био је прекинут током револуционарних година 1848–1849. године. Према крају XIX века њихов број се повећава. Играle су значајну улогу у друштвеном животу Срба као политички и културни центри. Године 1861. на седници Српске читаонице у Новом Саду основано је Српско народно позориште. Често су читаонице биле организатори беседа које су обухватале пригодни говор, концерт и игранку.

- ²⁸ Душица Грбић даје другу варијанту истог печата, види: нав. дело, стр. 105.
- ²⁹ **Ваљевска гимназија** основана је 1870. године, налази се међу ретким школама у Србији која је успела да сачува своје првобитне књижне фондове. Један број књига објављених између 1854. и 1890. године, носе званичне печате „Полугимназије у Ваљеву“ и „Краљевско-српске гимназије у Ваљеву“, што потврђује да су набављене између године оснивања школе и библиотеке и године издања најмлађе од њих. Ове књиге су најстарије језгро фонда старе стране књиге у ваљевској гимназији, које су биле показане на изложби поводом Dana школе 1988. у Галерији Народног музеја у Ваљеву, док је фонд књиге на српском језику био изложен 1987. године.
- ³⁰ **Девојачке школе** – Прве такве школе основане су у **Новом Саду**, Сомбору и Панчеву. Припреме су дugo трајале и тек 22. новембра 1874. Српска православна црквена општина у Новом Саду прихватила је „заветно писмо“ којим се обавезала да исте године обезбеди просторије, намештај и наставна средства за школу. Виша девојачка школа имала је ранг ниже гимназије, у њу су примане ученице које су завршиле четири разреда основне школе. Трајала је четири године. Ову школу завршила је између осталих и књижевница Исидора Секулић, која је после била наставник у Вишој девојачкој школи у Панчеву. Виша девојачка школа је подржављена 1920. године и под именом Женска грађанска школа наставила је рад до априлског рата 1941. год.

- ³¹ Душица Грбић, нав. дело, стр. 108.

- ³² **Драгослав М. Петковић (1900–1968)** учио је и радио у државним штампаријама у Београду и Сарајеву. Заједно са Радетом Младеновићем обиљазио београдске књижаре и антикварнице које су им изгледале неструктурне и примитивне, те су 1927. године отворили књижарску радњу коју су назвали Књижара, антикварница и књиговезница „Доситеј Обрадовић“. Лична библиотека Драгослава

М. Петковића постала је основ асортимана старе и ретке књиге. Имао је добро уређене картотеке и каталоге од којих је најпознатији онај из 1934. године, јер су у њему пописане српске књиге из XIX века, а у каталогу периодике (1939), шестом по реду, пописани су часописи, календари, алманаси и школски извештаји. Имао је свој екслибрис у три величине и његова антикварница била је најбоља у Београду по броју књига, смешија и слободном приступу књигама. Држао је и позајмну библиотеку.

³³ Овог књижара Петар Јоновић у својој књизи *Српско књижарство* (Нови Сад 1997) уопште не спомиње.

³⁴ „Шпицер Виктор, антикварница и продаја књига и папира Будимпешта VII (кварт) Кружни пут Ержебет 14.“

³⁵ Вероватно се ради о неком књижару из Карловца (Хрватска).

³⁶ **Новосадска трговачка омладина** произашла је 1902. године из Болничке задруге трговачке омладине у Новом Саду, основане 1894. године. Удружење је радило пуно на просвети, тако да је организована школа, а исто тако подстакло је оснивање сличних удружења у другим местима Војводине и Србије. Године 1933. објављена је *Споменица Новосадске трговачке омладине 1902–1932.*

³⁷ Види: Душица Грбић, нав. дело, стр. 109.

³⁸ Царско–Краљевска економска царина у Митровици (данас Сремска Митровица).

³⁹ Царско–Краљевска главна царина у Земуну.

⁴⁰ **Музеј радничког покрета и народне револуције** основан је 1956. године, издвајањем фондова из Одсека народноослободилачке борбе Војвођанског музеја. Трансформисан је у **Музеј социјалистичке револуције** и, на крају, у Историјски музеј Војводине. Године 1992. **Историјски музеј** Војводине сјединио се са Војвођанским музејом у јединствену установу под називом **Музеј Војводине**.

⁴¹ **Војвођански музеј** основан је 1947. године – он је произашао из **Музеја Матице српске** (1933), односно, музејске збирке која се издвојила из богате зоставштине Саве Текелије. Састављен је из неколико одељења, а међу њима је Историјско одељење. Оно је настало по оснивању Војвођанског музеја и у почетку је обухватило знатно шири период војвођанске историје. Из овог и других прибављених фондова оснива се 1957. године и **Музеј града Новог Сада**.

⁴² Види претходну напомену.

⁴³ Види напомену бр. 40 и уводни део текста.

⁴⁴ Мирјана Брковић, *Нови Сад и Петроварадин у стварим српским записима 18. и 19. века*, у: *XVII столеће*, књига III (зборник), Нови Сад 2002, стр. 173–203.

⁴⁵ Према једном запису Владимир Миланков је утврдио која је прва читана књига у Новом Саду, односно, идентитет првог читаоца: ради се о зборнику монаха Марка у којем су скупљена дела која чине темељ српске књижевности, од св. Саве, Доментијана и Теодосија, а први читалац који је запис начинио био је извесни Аксим (Аћим?, Јоаким?) Марковић. Види: Владимир Миланков, *Еустахија ил. Арсић и њено доба*, Нови Сад 2001.

⁴⁶ „Ретко сам се преварио у процени карактера људи на основу њиховог рукописа.“ Према: Ђорђе Рајковић, *Факсимилие од рукописа знаменићи Срба*, св. 1, Беч 1871, стр. III.

⁴⁷ Ова књига се не налази у каталогу легата у Матици српској (видети: *Библиотека Платона Атанацковића*, Нови Сад 1995). Упоређењем са факсимилима насловних страна, сасвим је сигурно да је ово његов потпис. Платон Атанацковић се потписивао и ћирилицом и латиницом.

⁴⁸ **Платон Атанацковић (1788–1867)** епископ будимски и бачки, писац, председник Матице српске, политичар, просветни радник, добротвор. Након примања свештеничког чина постао је парох и учитељ у Сомбору, а 1812. професор и катихета прве српске учитељске школе у Сентандреји, пресељене касније, 1815, у Сомбор. Закалуђерио се после смрти жене, постао игуман, те архијандрит у Шишатовцу. Године 1834. био премештен у манастир Бездин. За будимског епископа изабран је 1839. После смрти Саве Текелије постао је председник Матице српске и то био до 1844. За време револуције 1848. мађарске власти поставиле су га за бачког епископа и повериле му управу над српском православном црквом у Угарској. По пресељењу из Пеште у Нови Сад 1864, Матица српска смештена је у палату коју је раније поклонио гимназији – Платонеум и овде остала годину дана. Отада, па до краја живота, био је други пут председник најстарије културне установе код Срба.

⁴⁹ **Панчевачка библиотека** основана је 1845. (по Љ. Дурковићу Јакшићу) или је 1873. основана под окриљем Панчевачке црквене општине (по Б. Ковачевићу) или постоји већ 194 године (по Михаилу Јанкетићу).

- ⁵⁰ **Јован Стефановић Виловски (1821–1902)** завршио је војну школу у Панчеву, 1838. ступио је у војничку службу, 1845. постао је поручник, а неколико година касније мајор. Учествовао је у буни 1848–49. године и у бици код Солферина. Као пензионер живео је од 1865. у Бечу, започевши са списатељским послом. *Из живота једног царског и краљевског официра у аустро-српској војсци 1848–1849 године* (1863) представља превод дела које је написао на немачком и објавио у Бечу 1861. (*Die Erlebnisse eines kaiserlich-königlichen Offiziers im österreichisch-serbischen Armee-Corps in den Jahren 1848 und 1849*). У рукопису је оставио своје *Мемоаре* које је наменио Матици српској у Новом Саду.
- ⁵¹ Иако нисам успела да пронађем никакве податке о читаоцу, претпостављам да је запис начињен у првој половини XIX века.
- ⁵² **Иван Сергејевич Тургенев (1818–1883)** знатно је проширио познавање руске књижевности на европском Западу, где је провео велики део свога живота (Немачка, Француска), крећући се у друштву познатих књижевника – Проспера Меримеа, браће Гонкур, Алфонса Додеа, Гистава Флобера, Емила Золе и др. Своје стваралаштво започео је у оквирима романтизма, пишући стихове по узору на Пушкина, а прозу по угледу на Ђермантовљевог *Јунака нашеј доба* и руску „натуралну“ школу. Постаје познат по *Ловчевим зайисима*, новелама које су се у целости појавиле 1852. Писао је романе друштвено-функционалног реалистичког усмерења проктете романтичарским мотивима (поетски реализам). Један од последњих романа су чувене *Пролећне воде* (1877), а пред крај живота написао је *Песме у прози*.
- ⁵³ **Др Илија Вучетић (1844–1904)** адвокат, политичар, публициста. Похађао је гимназију у Новом Саду, Сегедину, Пешти. Права студирао у Пешти као текелијанац, а докторирао у Бечу. Био је активиста студентског друштва „Преодница“ и „Уједињене омладине“, залагао се за еманципацију жена код Срба. По свршетку студија вратио се у Нови Сад где се борио за градске интересе. Када се Светозар Милетић повукао из магистрата постао је првак Срба у овдашњој муниципији. Адвокатску канцеларију отворио је 1875. Био је врстан правник, зналац више језика и одличан говорник. Илија Вучетић је 1968. превео Тургеневљев роман *Дим* који је објавила „Преодница“ у Пешти 1969. *Сочиненија...* веројатно представљају пишчев узвратни дар Илији Вучетићу годину дана касније, према речима проф. др Витомира Вулетића.
- ⁵⁴ **Др Лаза Пачу (1855–1915)**, (види напомену бр. 20) се редовно потписивао на скоро сваку књигу на коју је ставио и лични печат.
- ⁵⁵ **Др Радивој Симоновић (1858–1950)** се поред лекарског позива бавио и извесним проблемима из историје, литературе, геологије, геоморфологије, етнографије, филологије, био је публициста, планинтар и пропагатор планинарства и photoамтер. Гимназију је свршио у Новом Саду, а медицину у Бечу. Прво је био војни лекар, а затим је прешао у цивилну службу. Године 1896. намештен је као лекар социјалног осигурања у Сомбору где је радио све до смрти. Војвођански музеј откупио је један део библиотеке Радивоја Симоновића 1948. године, чиме је етнолошки књижни фонд био знатно увећан.
- ⁵⁶ **Маргалић Еде (Margalits Ede, 1849–1940)** историчар уметности, лингвиста, преводилац. Студирао је у Бечу и Паризу, а од 1870. радио је као средњошколски професор у Баји. Докторат је стекао на будимпештанском универзитету. Директор је сомборске главне гимназије од 1885. године, а од 1891. директор је хрватског ученичког дома у Будимпешти. Овде на универзитету постаје редовни професор за хрватски језик и књижевност 1899. године, до одласка у пензију 1915. Превео је *Смрий Самил-аге Ченгића* од Ивана Мажурунића и више јужнословенских народних песама. Саставио је хрватско-мађарски и мађарско-хрватски цепни речник. Најзначајније дело му је збирка мађарских пословица.
- ⁵⁷ „Господину Гедеону Дунђерском са срдачним поздравима Будимпешта 18. дец. 1908. Др Маргалић Еде.“
- ⁵⁸ **Трифун Трива Милитар (1889–1977)**, новинар и писац, архивист. Гимназију је похађао у Новом Саду, а студије мађарског и немачког језика завршио је у Будимпешти, на тамошњем Филозофском факултету. Сарађивао у часопису *Заслава* од студентских дана, потом био одговорни уредник. Године 1929. постао шеф Пресбироа за Војводину и ту функцију обављао до рата 1941. После рата кратко је радио у Војвођанском музеју, затим до пензије у Рукописном одељењу Матице српске као архивиста. Велики зналац историје Новог Сада, догађаја и личности, успео је да разреши многе непознанице у сачуваним актима и писмима. Написао је велики број

новинских чланака, затим песме, приповетке, драме, романе, критичке приказе, биографије, преводио је са мађарског, немачког и руског. Књига *Нови Сад* објављена је на основу заоставштине (Нови Сад, 2000).

⁵⁹ „Кирило О. Нановић, виши поручник из Србије, рођен у Дојрану, купио је 26. априла 1918. у Солуну за 6 драхми ову књигу.“

⁶⁰ Види напомену бр. 16. Бернациковска је иначе имала обичај да оставља бројне и густе записи по књигама, коментаришући тако садржај, као и да лепи новинске исечке по њима.

⁶¹ У Сарајеву је радила и живела у неколико наврата; након прогона 1913. године вратила се у Сарајево 1917, а после ослобођења рехабилитована је као наставник на сарајевској Трговачкој школи.

⁶² Види: о печату бр. 5, напомену бр. 22.

⁶³ **Џемс В. Вајлс (James W. Wiles, ??)** био је лектор на београдском универзитету пре I св. рата и преводилац српске и хрватске књижевности на енглески језик. Учествовао је у организацији прославе Видовдана у Великој Британији 1916, а о разлогу свог ангажмана написао је следеће: „Чиним све што могу да изазовем више саосећања и интелигентног интересовања за овај интелигентан, храбар мали народ, који толико волимо сви ми који га знамо“. Поред Његошевог *Горског вијенца* превео је и дела Ј. Ј. Змаја, Лазе Лазаревића, Ивана Мажуранића, као и народну епску поезију: *Serbian Songs and Poems: Chords of the Yugoslav Harp*, London 1917, etc.

⁶⁴ **Војислав Ј. Илић Млађи (1877–1944)**, после свршене гимназије похађао је правни факултет на Великој школи у Београду, који је завршио 1903. године. Радио је као судски писар, секретар Апелационог суда и инспектор Министарства правде у Београду. Преводио ја са француског и руског, сарађивао је у многим часописима и листовима. Објавио је око тридесетак књига, а међу њима *Песме* (1909, 1911), *Цветови славе и бола* (1927), *Цветови славе и љубава* (1927), *Вечитица златна ризница* (1932), *Најновије песме* (1933), *Најновији велики декламатор II* (1934), *Свети Сава у нашем народном и уметничком љесништву* (1935) и друге књиге. Превођен је на бугарски и есперанто.

⁶⁵ **Др Динко Давидов (1930)** завршио је гимназију и историју уметности на Филозофском факултету у Београду. Бавио се једно време новинарством. Од 1960. године радио је као кустос у Галерији

Матице српске у Новом Саду где се бавио истраживачким радом и где је основао и водио графичку збирку. Истраживао је сликарство зоографа XVIII века, иконе и иконостасе српских цркава у Мађарској и румунском Банату. Бавио се заштитом фрушкогорских манастира уништених и оштећених за време НДХ. Докторирао је на Филозофском факултету у Љубљани, а од 1979. ради у Балканолошком институту, где руководи истраживачким пројектима и организује научне скупове. Објавио је преко 150 радова, студија, чланака и књига, а међу њима су: *Сплематографија Христафора Жефаровића* (1972), *Иконе српских цркава у Мађарској* (1973), *Српски бакрорези XVIII века* (1978), *Хиландарска графика* (1970), etc.

⁶⁶ Обе књиге је Музеј Војводине откупио од Зорке Давидов.

⁶⁷ **Ненад Рајић (1884–?)**, рођен у Сивцу, завршио пет разреда гимназије у Новом Саду, потом учитељску школу у Сомбору 1903. Радио у Ади 18 година као учитељ. Потом га више власти шаљу у Суботицу у мисију забрињавања деце ратне сирочади. Године 1924. постављен је за управника Колевке, дома за напуштену децу, где остаје до 1934. Током свог рада окупљао је народ у разна друштва, радио на просветно-националном, хуманом и социјалном пољу. Основао је Соколско друштво, Певачко друштво, Читаоницу, Девојачко коло, Земљорадничку задругу, Штедионицу. Био је уредник *Соколског живота* (1928–41), те члан масонске ложе Сјеверна звезда у Суботици (1931–36). Појављује се у свим тадашњим војвођанским листовима, пишући о актуелним питањима. Због националног рада био је у немилости код мађарских власти и неко време провео је у затвору Чилаг (током Првог светског рата), као и у суботичком затвору. Био је познат по свом деловању у Соколском друштву у Суботици, чији је просветар био. Ненад Рајић је аутор комада *Љубав љубеђује*, који је изведен на свечаној академији поводом рођендана престолонаследника Петра у Суботици 1930. године.

⁶⁸ **Иво Андрић (1892–1975)**. Основну школу завршио у родном Вишеграду, а гимназију у Сарајеву. Словенске књижевности и историју студирао у Загребу, Бечу, Кракову и Грацу где је дипломирао и докторирао (1924). Од 1921. до 1941. био је у дипломатској служби Југославије у Риму, Букурешту, Грацу, Паризу, Мадриду, Брислу, Женеви и Берлину. Члан САНУ, ЈАЗУ и Словенске

академије у Љубљани. Један од оснивача часописа *Књижевни југ* и члан редакције (1918–1919); члан редакције *Српског књижевног гласника*. После II св. рата био је посланик Народне скупштине БиХ и Савезне народне скупштине. Добитник бројних награда, између осталих Нобелове награде за књижевност (1961). Одликован оредном заслуга за народ I реда. Почасни доктор универзитета у Кракову и Сарајеву. Заступљен у антологији *Хрватска млада лирика* (1914), поетску прозу објавио у првим књигама *Ex ronto* (1918) и *Немири* (1920). У међуратном периоду изашле су три књиге Андрићевих приповедака (1924, 1931, 1936), а после рата *Нове приповедаке* (1946).

већике (1948), *Прича о везировом слону* (1948), *Панорама* (1958), *Лица* (1960), *Жена на камену* (1962). После II св. рата појавио се са романима *На Дрини ћућија* (1945), *Травничка хроника* (1945), *Госпођица* (1945), *Проклетна авлија* (1954). У есејима, студијама и освртима о писцима Његошу, Вуку, Матавуљу, Качићу, Самоковлији, о сликарима Ђелићу и Џумхуру, као и о шпанском сликару Гоји, Андрић је уједињује своје богато знање и истанчану проницљивост са стилским мајсторством и поузданим осећањем књижевних вредности. Дела су му преведена на више десетина језика целог света.

⁶⁹ *Нови мађарски књижевни лексикон.*

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђе Рајковић, *Факсимиле од рукописа знаменићи Срба*, св. 1, Беч 1871.
- Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Загреб 1925.
- Ко је ко у Југославији*, Београд–Загреб 1928.
- Један заслужни национални и соколски радник – Педесетогодишњица браћа Ненада Рајића*, Југословенски дневник, VI, 11. 02. 1934.
- Скупштина Соколског друштва у Суботици*, Југословенски дневник, VII, 1. 02. 1935.
- Соколско дело* у Суботици, 1918–1936, Суботица 1936. Приредио Ненад Рајић
- Ненад Рајић, *У народу (Усјомене)*, у: *Споменица Васи Стапићу*, Нови Сад 1938.
- Васа Стјић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Нови Сад 1951.
- Рајко Веселиновић, *Књижнице војвођанских музеја*, Рад војвођанских музеја, бр. 1, Нови Сад 1952.
- Југословенски књижевни лексикон*, Нови Сад 1971.
- Здравко Малбаша, *Прилог познавању библиотека на територији Војводине на основу печатова на стварим публикацијама*, Библиотекарски годишњак Војводине за 1976. годину, Год. XIV, Нови Сад 1977.

- Љубица Костић, *Библиотека Војвођанског музеја*, Библиотекарски годишњак Војводине за 1981, год XIX, Нови Сад 1982.
- Др Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983.
- Федора Бикар, *Албум Ђоке Мијатовића са Далеког исидока (1875–1877)*, Рад војвођанских музеја, бр. 29, Нови Сад 1984–1985.
- Александар Флакер, Руска књижевност, Загреб 1986.
- Војвођански музеј 1947–1987*, Нови Сад 1987.
- Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764–1980)*, Београд 1987.
- Др Марија Исаиловић, *Старе и рећке књиге 1818–1900*, (каталог), Ваљево 1988.
- Бранко Момчиловић, *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650. године до II светског рата*, Нови Сад 1990.
- Lik van den Brile, *Svet ekslibrisa – Vlasnici ekslibrisa*, (katalog izložbe), Beograd 1995.
- Časlav Ocić, *Ekslibris i jugoslovenskim zemljama*, у: *Svet ekslibrisa – Jugoslovenski ekslibris*, Beograd 1995.
- Музеј Војводине – стапала поставка / The Museum of Vojvodina – Permanent Exhibition*, Нови Сад 1997.

Енциклопедија српске историографије, прир.:
С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997.

Петар Јоновић, *Српско књижарство*,
Нови Сад 1997.

Од Српске народне збирке до Музеја Војводине
1847–1997: зборник радова са Међународног
научног склопа поводом стогодесетогоди-
шњице Музеја Војводине, ур. Драгица
Јовановић, Нови Сад 1998.

Енциклопедија Новог Сада, ур. др Душан Попов,
Нови Сад 1994. (св. 2), 1996. (св. 6), 1996.
(св. 7), 1999. (књ. 14), 2000. (књ. 15), 2002.
(књ. 19).

Богдан Т. Станојев, *Војвођански екслибриси*,
(каталог изложбе), Нови Сад 1999.

Душица Губић, *Печат као извор за историју би-
блиотека и средство бележења власништва*
(1, 2), у: *Знакови старих књига*, Нови Сад 2000.

Új magyar irodalmi lexikon, Akadémia kiadó,
Budapest 2000.⁶⁹

Триво Милитар, *Нови Сад*, Нови Сад 2000.

Ex-libris biltén/Ex-libris Newspapers, 1–10, Beograd
1996–2001.

Владимир Миланков, *Еустихија јл. Арсић и њено
доба*, Нови Сад 2001.

Мирјана Брковић, *Нови Сад и Петроварадин у
старим српским записима 18. и 19. века*, у:
XVII столеће, књига III (зборник),
Нови Сад 2002.

Ева Бачлија, Емил Либман и др., *Колевка љуља
срцем – Стпо година Дома за децу*
„Колевка“, Суботица 2003.

Катарина Новаковић, *Јелена Беловић–Бернаци-
ковска*, у: *Српски биографски речник*, 1,
А–Б, Нови Сад 2004, 482–483.

Lidija Mustedanagić

ABOUT EX LIBRIS, SEALS AND NOTES IN THE COLLECTION OF OLD AND RARE BOOK OF THE MUSEUM OF VOJVODINA

Diversity of old and rare book of the museum of Vojvodina is closely connected to the time when the book was published (from manuscript books dating from the sixteenth century until the twentieth century), subject matters (natural and social sciences), until the language it was written or printed in (Russian Church Slavic, Latin and other world languages), whereas the special curiosity represents its former belonging to certain institutions or personalities who have important role in history. The belonging is decoded using ex libris, seals and notes that reveal and talk more than the pure possession of a book: through the handiwork of ex libris and seals it is possibl to see the spirit of the time, esthetic point of view and belonging to the wider community; in the first place autographs discover identity, while the scientists learn even more by reading the manuscript, and what is more, note gives extra information about the time, events or the reason it had been made and so discovers something of the specialty of passed time or personality.

Ex libris of Aleksandar Cincar Marković, Karlo Mesinger, Gedeon Dundjerski, seals of Sava Tekelija, Laza Paču, Bussiness Youth, signatures of Platon Atanacković, Jovan Stefanović Vilovski, Turgenjev, James Wiles and some other represent the treasury of knowledge about the past, about the book as a curiosity and rarity, in the hands of experts realizing its real value.